

TOPLUMSAL VE SİYASAL BİR İLİŐKI TİPİ OLARAK KAYIRMACILIK VE BAZI YENİ KAVRAMSALLAŐTIRMALAR¹

Mesut ÖZEL²

ÖZ

Toplumsal bir ilişki sistemi olarak kayırmacılık, ilişkiye kaynaklık eden temalara göre farklı kavramlarla adlandırılabilir. Gerek kaynakların gerekse ilişkiye kaynaklık eden temellerin çeşitliliğinden hareketle ortaya çıkan bu kavramlar konusunda literatürde kavramsal kaotik bir durum olduğu görülmektedir. Konunun ve kavramların daha netleŐtirilip erevelendirilmesi adına bu çalışmada, öncelikle konuya ilişkin kavramların belirginleştirilmesi ve sonrasında literatürde yer almayan sahadaki yeni kayırmacı ilişki tiplerinin kavramsallaŐtırılmasına çalıŐılmıŐtır. Bu çerçevede bu çalışmada 2019 yılı içerisinde kamu istihdamında güvenlik soruŐturması, mülakat gibi yasal düzenlemeler dolayısıyla kayırmacı ilişkilere imkn veren kadrolara (kaymakam, hâkim/savcı, denetmen gibi) atanmalar üzerinden bu tür ilişkilerin incelendiği bir nitel sosyolojik çalıŐmadan elde edilen, sahaya ve literatüre ilişkin verilerden faydalanılmıŐtır. Bu bağlamda saha ve literatür araŐtırmasından hareketle; makro düzey bir etno-dinsel ayrımcılığa işaret eden yapısal kayırmacılık, yeni pozisyonlar aabilmek için var olan pozisyonları işgal edenlerin tasfiyesini içeren dışlayıcı/uç kayırmacılık ve yasalar aracılığıyla işleyen bir tür olarak radikal kayırmacılık Şeklinde yeni kavramsallaştırmalara ulaŐılmıŐtır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset sosyolojisi, klientalizm, yapısal kayırmacılık, dışlayıcı/uç kayırmacılık, radikal kayırmacılık.

¹ Bu makale, EskiŐehir Anadolu niversitesi'nde Prof. Dr. Serap SUGR danıŐmanlıėında yrtlen "Kamu İstihdamında Kayırmacılık İlişkilerinin Sosyolojik Bir Değerlendirmesi" konulu doktora tezinden retilmiŐtir.

² ğr. Gr. Dr., Adıyaman Üniversitesi, SBMYO, ORCID: 0000-0002-8152-5217

CLIENTELISM AS A SOCIAL AND POLITICAL RELATIONSHIP TYPE AND SOME NEW CONCEPTUALIZATIONS

ABSTRACT

Clientelism as a system of social relations can be described with different concepts according to the themes from which the relationship originates. It is seen in the literature that there is a conceptually chaotic situation regarding these emerging concepts due to the diversity of both the sources and the foundations of these relationships. To clarify and frame this subject, efforts were first made to clarify the concepts related to the subject, followed by an attempt to conceptualize new types of clientelism in the field that are not included in the literature. In this context, such relations were examined in this study based on appointments to positions in public employment in 2019 such as district governor, judge/prosecutor, or inspector that allow for clientelist relations due to legal regulations such as security investigations and interviews. Field data and a literature review were used in the study based on a qualitative sociological research approach and some new conceptualizations were established in this context. These are structural favoritism, which indicates macro-level ethno-religious discrimination; exclusionary/extreme favoritism, which entails the removal of those who occupy existing positions in order to open new positions; and radical favoritism, a type that operates through laws.

Keywords: Political sociology, clientelism, structural clientelism, exclusionary/extreme clientelism, radical clientelism.

1. GİRİŞ

Kayırmacılık, toplumsal ve siyasal alanlarda kamuya ve/veya özel sektöre ait maddi ve/veya maddi olmayan değerlerin dağıtımını ve paylaşılmasında görece daha adil ve liyakate dayalı nesnel kriterlerin (yetenek, bilişsel donanım gibi) yerine farklı toplumsal kodlardan sökün eden ve genellikle öznel ilişki sistemlerinin belirleyici olması şeklinde bir ilişki modelidir ve farklı bağlamlarda, *klientalizm*, *favoritizm*, *patronaj*, *bossing*, *tribalizm*, *nepotizm* gibi kavramlarla adlandırılabilir. Konuya ilişkin önemli bir çalışması olan Stokes, bu toplumsal ilişki modellerini tanımlamada kullanılan kavramlardan en kapsamlısının *klientalizm* olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, kökenini Antik Roma dönemindeki *client* yani “asillerin himayesindeki alt sınıftaki insanlardan” alan *klientalizm* kavramı (Roniger, 1983, s. 69–73), bu tarz ilişkilerdeki himaye eden/egemen taraf açısından hem devleti hem de diğer güçleri/güçlüleri kapsamaktadır (Stokes, 2009, s. 604–627). Türkçede de kapsayıcılığı bakımından bu kavrama en yakın olarak *kayırmacılık* kavramından söz edilebilir. Ancak *kayırmacılık* kavramı bu tarz ilişki sistemlerini tanımlamada en kapsayıcı kavramlardan biri olsa da ilişkinin hiyerarşik ve asimetrik yapısına doğrudan işaret etmemesi yönünden *klientalizm* kavramından ayrılmaktadır.

Siyaset bilimi, antropoloji, işletme, insan kaynakları yönetimi gibi birçok sosyal bilim disiplini tarafından incelenen kayırmacılık konusunun, aslında konunun anlaşılma ve açıklanmasında belki de en önemli açılımları sağlayabilme potansiyelini barındıran sosyoloji ve onun kuram, kavram ve kavram setleriyle oldukça az irdelendiği görülmektedir. Aslında imlediği adaletsizlik bakımından toplumsal/siyasal bir yozlaşmaya da işaret eden kadim bir toplumsal ilişki tipi olan kayırmacılıkla ilgili Sümerlerde bile kayıtlara rastlanmıştır. M.Ö. 4000’lere ait “Sümer Okul Günleri” adlı bir tablette geçen bir öğretmenin öğrencisine tanıdığı “ayrıcalık” ve bundan beklediği karşılık, *kayırmacılık* şeklindeki toplumsal ilişki tiplerinin insanlığın tarihsel kökenlerinde nasıl yer aldığını göstermesi açısından 6000 yıllık önemli bir yazılı örnektir (TEPAV, 2006). Bir diğer çarpıcı örnek ise bu etik dışı toplumsal ilişki tipinin ne kadar “değer-yüksüz” olabileceğine işaret etmesi açısından çarpıcıdır. Hitler Almanyasından kaçan bir Yahudi ve önemli bir filozof ve siyaset bilimci olan H. Arendt, yıllar sonra 1961 yılında

soykırım suçlarının İsrail'deki yargılanmalarını The New Yorker gazetesi için gözlemlemiştir. Yazar daha sonra 1963 yılında *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* adıyla yayınlanan ve Türkçeye *Kötülüğün Sıradanlığı* olarak çevrilen kitabının hemen girişinde, duruşmalara ilişkin ilk gözlemlerini anlatırken duruşmalardaki tercümanların liyakatsizliğine dikkat çekmektedir. Yazara göre bu yetersiz tercümanların seçilmesindeki temel neden tercümanların belirlenmesinde *kayırmacı* uygulamaların belirleyici olmasıdır. Öyle ki o dönemde bu tarz ilişki tipini tanımlamak için (kayırmacılık) “K Vitamini” denmektedir (Arendt, 2016, s. 13).

Kadim bir ilişki sistemi olarak kayırmacılıkla ilgili farklı perspektiflerden değerlendirmeler yapılmış ve bunun bir sonucu olarak da çeşitli kavramlar ortaya çıkmıştır. Aslında konunun yaygınlığına ve bu bağlamda çeşitliliğine işaret eder bir şekilde bu ilişki tipi, gerek literatürde gerekse özellikle Türkiye’de- gündelik hayatta/dilde oldukça farklı tanımlama ve adlandırmalarla yer almaktadır. Bu bağlamda konuya ilişkin kavramlar/adlandırmalar, bu ilişki tipinin sosyo-kültürel, siyasal temellerine işaret etmesi açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla aşağıda öncelikle konuya ilişkin kavramsal bir çerçeve, literatür taraması üzerinden verildikten sonra bu çalışmaya kaynaklık eden saha çalışmaları sonucunda ortaya çıkan yeni kayırmacılık türleri ve işleyişlerinden bahsedilmiştir.

Bahse konu saha çalışmasının amacı kamunun beyaz yakalıları olarak tanımlanabilecek, kaymakam, hâkim, savcı, denetmen gibi kadrolara atanmalarda kayırmacı ilişkileri oluşturan ağ ve süreçlerin araştırılması ve sosyolojik olarak irdelenmesidir. Nitel yöntemin kullanıldığı araştırmanın verileri, 2019 yılında yüz yüze Ankara, Adıyaman ve telefon görüşmeleri aracılığıyla Türkiye’nin çeşitli illerinden bahse konu kadrolara aday ve daha önce aday olmuş 29 kişiyle, (2 odak grup görüşmesi ve 19 derinlemesine görüşmeyle) toplanmıştır. Bu veriler, temalar (kategoriler) ve alt kategoriler şeklinde gruplandırılmış ve ortaya çıkan bu desen üzerinden betimsel ve sistematik olarak analiz edilmiş ve sosyolojik kuram, kavram ve kavram setleriyle yorumlanmıştır.

2. KAYIRMACILIKLA İLGİLİ LİTERATÜR

Ağırlıklı olarak modern öncesi kayırmacı ilişkiler ve bu ilişkiler üzerine yapılan çalışmaları inceleyen Roniger'e göre (1983), bir toplumsal fenomen olarak kayırmacılığı (*clientelism*) anlamaya ve açıklamaya çalışan antropologlar, sosyologlar, siyaset bilimciler öncelikle 19. ve 20. yüzyıllardaki sosyal mecraları incelediler. Roniger'in belirttiğine göre (1983, s. 63–64) nadiren modern öncesi dönemleri inceleyen çalışmalar olsa da konuya ilişkin ana akım incelemeler kayırmacılığı tarihsel olarak modern dönemler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Modern öncesi dönemlere ilişkin az sayıdaki çalışmalarda da *patron/client* gibi modern öncesi himaye ilişkileri antropolojik bir perspektiften incelenmiştir.

1960'lar ve 1970'lerden itibaren literatürde daha yaygın bir şekilde görülmeye başlayan konu (*klientalizm*), siyaset bilimciler tarafından kısmen oryantalist bir bakış açısını da içeren dönemin hâkim paradigmasından hareketle bir *ideal tip* olarak alınan batılı modern demokratik toplumlar üzerinden az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan toplumların bir karşılaştırılması şeklinde olmuştur. Bu çalışmalarda yaygın görüş, modern öncesi bir toplumsal ilişki formu olarak ele alınan kayırmacılığın lineer bir şekilde moderne evrilmesi ya da bunun başarılmasının sonuçları veya batı toplumlarında modernizmle birlikte bu tarz ilişki sistemlerinin dönüşmesi/azalması şeklinde bir izleğin hâkim olması şeklindedir³. Buna karşın bazı sosyal bilimciler az gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumdaki bu tarz toplumsal/siyasal ilişkilerin/sadakatlerin, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tarihsel, toplumsal, siyasal gelişimi üzerinden teorik okunması şeklindeki bir yaklaşımın bu konunun anlaşılması açısından çok verimli olmadığını gördüler (Lande ve Scott'tan aktaran Sayarı, 1977, s. 103). Bu yönlü bir bakış açısının sonucu olarak ortaya çıkan Güney Amerika, Asya ve Afrika'daki toplumlar üzerinden değerlendirmeleri içeren konuya ilişkin toplumsal ve siyasal temelleri anlamaya yönelik çalışmalar, bu

³ Örnek bir çalışma için bkz. (Theobald, 1983, s. 136–147).

toplumlardaki çıkar temsilinin çoğunlukla bu temsillerin ilk halleri olan yatay dayanışmayı kesip, dikey bağlar/ağlar aracılığıyla (*klientalist*) işleyen ilişkilere yöneldiğini tespit ettiler (a.g.e., s. 104).

Literatür incelendiğinde kayırmacılıkla ilgili çalışmalar; siyasal bir perspektiften yolsuzluk, yozlaşma, anti demokratik uygulamaları içeren siyasal güncel problemlerden; turizm, bankacılık, eğitim, işletme, insan kaynaklarına kadar, mikro ve makro düzeyde farklı çerçevelerden konunun incelenmesi şeklinde devam etmektedir⁴.

İşletme ve insan kaynakları yönetimi gibi disiplinlerin perspektifinden yapılan çalışmalara bakıldığında, kayırmacılık konusunun genellikle organizasyonel verimlilik ve kayırmacılığın buna etkileri bakımından incelendiği görülürken; siyaset bilimi perspektifinden ise konunun yukarıda da değinildiği üzere daha çok uluslararası düzeyde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki demokratik standartların sağlanması veya sağlanamamasına etkileri bağlamında ele alındığı görülmektedir.⁵ Yine konu siyaset bilimi bakımından kamusal maddi ve/veya maddi olmayan değerlerin (istihdam, yatırım, ihale vb.) dağıtım ve paylaşımında kayırmacı ilişkilerin belirleyici olmasının siyasi sonuçları; kayırmacılık benzeri toplumsal ilişki formlarının, yönetimin seçimlerle belirlendiği demokratik toplumlardaki toplumsal/siyasal ilişkilere etkileri bakımından da incelendiği görülmektedir.⁶

Klientalizm ve *patronaj* konusunda uluslararası düzeyde yapılan çalışmaların bir değerlendirmesini yaptığı çalışmasında Sayarı (2011, s. 655–670), bu çalışmaların çoğunda değinilen temel noktalardan birinin, bu tarz ilişki formlarında görülen ve bu ilişkinin gerçekleşebilmesi için gerekli olan asimetrik, hiyerarşik, sosyo-ekonomik anlamda eşitsiz iki tarafın yer aldığına yapılan vurguya

⁴ Kayırmacılık konusunu, yönetim ve organizasyon, kültür, toplumsal cinsiyet gibi farklı bakış açılarından değerlendiren Türkiye’den bir derleme çalışma için Bkz. (Aytaç, 2010). Yine benzer yeni bir çalışma için bkz. Aktan, Coşkun Can & Acar, Osman (2021).

⁵ Konuyu kamu yönetiminde verimliliğe etkileri bakımından analiz eden farklı bir çalışma için bkz. (Kim, 2007, s. 101–123).

⁶ Siyaset bilimi perspektifinden karşılaştırmalı bir şekilde, gelişmiş ve azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde kayırmacılığı siyasi çıkar amacıyla kamu kaynaklarının dağıtım ve oy satın alma gibi konularda değerlendiren kapsamlı bir çalışma için Bkz. (Stokes vd., 2013).

dikkat çekmektedir. Stokes (2009, s. 604–627) ise toplumsal/siyasal bir başka ilişki formu olan rüşvetten daha olumsuz sonuçlar doğurabileceğine dikkat çektiği *klientalizm* konusu hakkında yapılan çalışmaları, iki dalga şeklinde özetlemektedir. Yazara göre, *klientalizm* ile ilgili olarak modern öncesi -demokratik olmayan- toplumsal/siyasal formasyonlarla ilgili çalışmalar daha çok antropoloji disiplininin ilgi alanına girerken; modern demokratik toplumsal/siyasal formasyonlara ilişkin çalışmalar ise daha çok sosyoloji ve ekonomi disiplinlerinin ilgi alanlarına doğru evrilmiştir.

Kayırmacılık konusuyla ilgili makro düzeyde toplumsal ve siyasal analizleri içeren ulusal ve uluslararası literatüre bakıldığında, bu konudaki çalışmaların önemli bir çoğunluğunda, araştırmalara konu edilen ülke ve/veya topluluklarda yaşanan tarihsel, toplumsal, siyasal dönüşümler üzerinde durulduğu görülmektedir⁷.

2.1. Kayırmacılığın Yaygınlığının Bir Göstergesi Olarak Sınıflandırmalar, Kavramlar, Kavramsallaştırmalar

Bu bölümde gerek konuyla ilgili kavramların/tanımlamaların daha belirginleştirilmesi gerekse bu tanımlamalardan hareketle, sahadan elde edilen veriler ışığında ortaya çıkan bazı boşlukları doldurmak adına kayırmacılıkla ilgili literatürde ve gündelik hayatta sık karşılaşılan kavramlar açıklanacak ve yeni tanımlama ve kavramsallaştırmalar yapılacaktır.

Gündelik dilde kayırmacılık şeklindeki toplumsal ilişki tipini tanımlama ve adlandırmada kullanılan en yaygın kelimeler torpil⁸, iltimas, referans, yandaşlık, adamı olmak, dayısı olmak gibi kelimelerdir. Toplumsal bir ilişki formu olarak kayırmacılık; mikro düzeyde, bir aile ilişkisi içerisinde ebeveynlerin bazı çocuklarına yaptıkları ayrımcılık olgusu ve/veya algısından, makro düzeyde kamusal/siyasal büyük organizasyonlarda oldukça komplike ilişkileri barındıran, pek çok farklı

⁷ Önemli bir çalışma için bkz. Huntington, S.P. (1965).

⁸ Bu çalışmanın türetildiği tezin saha çalışmaları sırasında, kayırmacılıkla ilgili olarak en sık karşılaşılan terimler; *torpil ve/veya referans* gibi kelimeler iken buna ek olarak gündelik dilde; *adamı olmak, dayısı olmak, kollamak, arkası olmak, arkası kuvvetli olmak* ve görece yeni bir kavram olarak *yandaşlık* gibi farklı tanımlamalara da rastlanmaktadır.

toplumsal-siyasal dinamikleri etkileme ve bunlardan etkilenme potansiyeli olan ve üst düzey siyasal analizler gerektiren ilişkilere kadar uzanabilen bir çeşitlilikte gündelik hayatın hemen her alanında karşılaşılabilen bir fenomendir. Bu geniş yaygınlık alanından hareketle bu tarz kayırmacı ilişkiler; ilişkinin kapsamına, dayanağına, mecrasına, formuna göre farklı şekillerde olabilmekte ve dolayısıyla farklı şekillerde tanımlanabilmekte ve adlandırılabilir. Dolayısıyla özellikle literatürde bu kavramlar ve adlandırmalar arasında benzerlikler, birbirlerinin yerlerine kullanılmalar, bağlamlarından koparılarak anlamları dışında kullanılmalar gibi çeşitli sebeplerden dolayı bir kavram karmaşası görülmektedir⁹. Bu bağlamda, kayırmacılık konusunun daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak adına aşağıda; *kayırmacılık*, *siyasal kayırmacılık*, *hizmet kayırmacılığı*, *klientalizm*, *favoritizm*, *nepotizm*, *kronizm*, *patronaj (bossing)*, *hemşehricilik*, *tribalizm* gibi adlandırmalarla birbirlerinden farklılaşmakta ve/veya birbirleriyle iç içe geçmiş şekilde kullanılan kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır.

Yukarıda bahsedilen en yaygın kullanılan bu kavramlar dışında, kayırmacılık konusuyla ilgili literatürde farklı kavramsallaştırmalar da görülebilmektedir. Örneğin Oktay (1997, s. 209), “kamu örgüt birimlerindeki ya da bu birimlerle toplumsal çevre arasındaki ilişkilerde, aynı okulda okumuş olmak, aynı yöreden olmak, aynı siyasi partinin çizgisinde bulunmak gibi özgül ölçülerin yakın görünüme geçmesi, yönetim çalışmalarını düzenleyen evrensel ölçülerin ise geri plana atılması hali” diye ifade ettiği *kabilecilik* kavramından bahsetmektedir. Yine Büyüklü (1976); “devlet kadrolarının hizmet için değil de iş bulma aracı olarak düşünülerek hareket edilmesine *kulüpçülük* adını vermektedir” (aktaran Özkanan ve Erdem, 2014, s. 184).

En kapsayıcı anlamıyla ve yukarıda bahsedilen tanımlamaların hemen hepsini içine alacak şekilde *kayırmacılık* ve yine benzer anlamsal özellikler gösteren *klientalizm* ve *favoritizm*; kamusal ve/veya özel kaynakların paylaşımı ve dağıtımında öznel kriterlerin nesnel kriterlerden daha belirleyici olması veya daha ileri boyutlarda yegâne belirleyici kriter olmasıdır. Bahsedilen bu öznel kriterlere kaynaklık eden

⁹ Bu kavram karmaşasını (özellikle Türkiye’de), literatürde temel algılanışı bağlamında analiz eden bir çalıma için bkz. (Sargın, 2001).

benzerlik, kimlik, tema; etno-dinsel, teritoryal aidiyet, cinsiyet/cinsel yönelim, kan/akrabalık bağları, arkadaşlık ilişkileri, formel ve/veya enformel belirli kurumlara bağlılık/mensup olmak, ideolojik görüş/tutum/davranış, kültürel hiyerarşik kabuller gibi birçok farklı biçimde gerçekleşebilmektedir.

Klientalizmi farklı kültürlerde farklı formları olabilen spesifik bir ikili (*dyadic*) mübadele ilişkisi olarak tanımlayan Kaufman, bu ilişkinin ayırt edici özellikleri olarak; taraflar arasında eşitsiz güç ve statü, maddi veya maddi olmayan çıkarlara dayalı bir karşılıklılık ve yasalar ve toplumsal normlara zayıf bir bağla bağlı partikülarist ve özel bir ilişki olması şeklinde ifade etmektedir (1974, s. 285). Brinkerhoff ve Goldsmith ise; kayırmacı ilişkilerin kör ve dönüşümlü bir sadakatten daha çok rasyonel ekonomik bir hesaplama dayandığına vurgu yapmakta ve bu tarz ilişkilerin kurumlaşmış bir demokrasiye, şeffaflığa sahip olmayan yasal, prosedürlerden uzak toplumsal/siyasal formasyonlarda daha çok görüleceğine dikkat çekmektedir (2002, s. 3). Benzer bir şekilde Kitschelt de bu tarz ilişkilerdeki gönüllülük ve karşılıklılığa dikkat çekmiştir (2000, s. 845–879). Ancak yazara göre, bir himayeyi de içeren bu toplumsal ilişki tipi aynı zamanda sömürü ve otoriteyi de içermektedir. Güneydoğu Asya ülkelerindeki *klientalist* ilişkileri ve bu bağlamda yaşanan dönüşümleri inceleyen Scott (1972, s. 92) ise yoksulluğun yaygın bir şekilde yaşandığı, korunma ve güvenlik ihtiyaçlarının belirginleştiği, zayıf, etkisiz devletlerde *klientalist* ilişkilerin daha yaygın olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aslında bu özellikleri taşıyan toplumsal/siyasal formasyonlar üzerinden yapılan *klientalizm* araştırmaları incelendiğinde, yoksulluk, güvenlik gibi toplumsal sorunlar ile *klientalizm* arasında paradoksal bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Farklı ülkelerdeki farklı toplumsal/siyasal formasyonlardaki kayırmacı ilişkileri karşılaştırmalı olarak değerlendiren Eisenstadt ve Roniger bu tarz ilişkilerin (*patron-client relations*) dokuz temel karakteristik özelliğinden bahsetmektedirler (1984, s. 48–49). Bunlar:

- Bu ilişkiler partikülaristik ve yaygındır,
- Bu ilişkilerin dayandığı etkileşim, farklı türden kaynakların eşzamanlı değiş tokuşuyla karakterize edilir, bunlar siyasal olanlar gibi araçsal ve ekonomik (destek, oy, koruma)

olabileceği gibi; sadakat, dayanışma, karşılıklılık sözü şeklinde de olabilir,

- Bu kaynakların değişimi genellikle kalıplaşmış şekilde düzenlenir,
- Bu tür ilişkiler güçlü bir koşulsuzluk ve uzun vadeli bir güven ilişkisi üzerine inşa edilmiştir,
- Önceki maddeyle yakından ilgili olarak bu tür ilişkilerde, klasik patronajda daha baskın ve belirgin, modern siyasi mekanizmalarda daha gevşek olmakla birlikte; sosyo-psikolojik zorunluluk oldukça güçlüdür (sadakat, karşılıklılık, bağlanma, kişisel onur gibi),
- Bu ilişkiler daha bağlayıcı olmalarına rağmen genellikle ülkenin resmi yasalarına karşı olurlar, daha çok enformel anlayışlara bağlıdırlar,
- Neredeyse ömür boyu süren dayanaklılıklarına rağmen bu tür ilişkilere ilke olarak gönüllü girilir ve gönüllü çıkarılır,
- Bu ilişkiler bireyler veya ait oldukları ağlar arasında dikey bir şekilde gerçekleşmektedir,
- Kayırmacı ilişkiler, çok güçlü bir eşitsizlik unsuru ve/veya taraflar arasındaki güç farklılıkları üzerine kuruludur.

Yazarlara göre, bahsedilen özellikleri taşıyan kayırmacı ilişkiler, farklı kültürlerde farklı şekillerde görülebilir. Ancak bu farklı türdeki ilişkiler iki bağlamda ayırt edilebilir. Bunlardan birincisi, farklı formel bağlamlarda somutlaşan örgütsel bir ilişki tipi iken ikincisi, bu ilişkilerin kendi toplumlarının daha geniş kurumsal bağlamlarında yer alanıdır. (a.g.e., s. 48–49). Benzer bir ikili sınıflandırma ise; Weingrod’a aittir. Onun sınıflandırmasının birinci tipi kırsal toplumlarla ilgili olan hiyerarşik bir ilişkiyi içeren ve genellikle sosyal antropologlar tarafından incelenen kayırmacı ilişki tipi iken; ikinci tip ise “daha modern” toplumlara ilişkin politika merkezli kaynak dağıtımı ile ilgili olan ve daha çok siyaset bilimcilerin ilgi alanına giren ilişki tipidir (aktaran Theobald, 1983, s. 141).

Aşağıda açıklanacak temel anlamını aşan bir şekilde daha kapsayıcı olarak kullandıkları *kronizmi*, kültürel temelleri partikülarizm ve paternalizm üzerinden irdeledikleri çalışmalarında Khatari ve Tsang

(2003, s. 290–291) ise; yatay (*horizontal*) ve dikey (*vertical*) *kronizm* olarak iki farklı formda *kronizmden* (kayırmacılıktan) söz etmektedirler. Yazarlara göre, *krono kapitalizm* kavramının ortaya çıkmasına yol açan 1997’de yaşanan Asya ekonomik krizine sebep olan *yatay kronizm*; birbirlerine yakın toplumsal pozisyonlardaki iş ortakları, meslektaşlar, arkadaşlar arasındaki ilişkiye işaret ederken; aksine *dikey kronizm* hiyerarşik bir üst-ast ilişkisini içermektedir ve bu ilişki formunda sadakat ve himaye temel belirleyicidir.

Yine bir ikili sınıflandırma yapan Kitschelt’e (2000, s. 849–850) göre ise; yüz yüze ilişkilere ve saygı sadakat gibi bağlara dayanan, yasal düzenlemeleri olmayan, enformel karşılıklılıkların sürdürülmesini sağlayan *kişisel (personalistic) geleneksel klientalizm* ve geleneksel *klientalizmin* bu özelliklerine karşın; siyasi mekanizmalar tarafından işlevselleştirilmiş, rasyonel çıkarılara dayalı bir *modern klientalizm*’den söz edilebilir. Bu sınıflandırmada Weberyen bir otorite analizine de işaret edilmektedir. Öyle ki bu sınıflandırmada Weber’in *geleneksel otoritesini* işaret eden modern öncesi - kırsal- bir *klientalizm* ile daha ussal ve modern siyasi çıkarılara işaret eden -kentsel- bir ayırım söz konusudur (Çınar, 2016, s. 78–79).

2.2 Kayırmacılığın Kaynağı ve Temellerinin Bir Göstergesi Olarak Türleri

Antik dönem Roma himaye ilişkilerinde yer alan *client* kavramından türeyen *klientalizm* kavramı; İngilizcede *favoritism*¹⁰ olarak karşılık bulmaktadır. Kavramın Türkçede tek bir karşılığı bulunmamakla beraber *kayırmacılık*, *iltimas* veya *torpil* gibi birçok terimle ifade edilebildiği söylenebilir. İngilizcede *partisan favoritism* olarak tanımlanan kavram ise dilimize *siyasal kayırmacılık* olarak çevrilebilir. Bu anlamda *siyasal kayırmacılık* olarak adlandırılan bu tanımlamadan hareketle; kayırmacılığın siyasal olmayan bir türünün de olduğu sonucuna varılabilmektedir. Bu anlamda, *siyasal*

¹⁰ İngilizce iyilik yapmak, yardım etmek anlamındaki *favour* fiilinden türetilmiş bu kelime, Türkçedeki kayırmacılık, iltimas gibi; farklı temalar etrafında (nepotizm, kronizm, vd.) olabilecek tüm ayrıcalıklı eylem tiplerini kapsayan bir anlamı ifade etmektedir.

ve siyasal olmayan kayırmacılık türünü birbirinden ayırmada belirleyici olan kriter; kayırılacak kişi veya grupların aidiyet, özellik, değer ve temalarının siyasi saiklerle belirlenip belirlenmediği olacaktır.

İktidarın seçimler yoluyla el değiştirdiği ülkelerde görülmesi daha muhtemel olan *siyasal kayırmacılık*, siyasal taraftar oluşturmak adına genellikle kamu kaynaklarının aynı veya benzer siyasi ideolojik görüşten olanlara ve/veya doğrudan bir siyasi parti taraftarlarına dağıtılması şeklinde bir ayrımcılık, kayırmacılık türüdür¹¹. Literatürde aynı ilişkiye işaret eden diğer bir terim ise, genellikle ABD siyasetinde kullanılan *spoil system*'dir. Yedinci ABD başkanı Andrew Jackson'la birlikte 17. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlayan ve sonraki başkanlar tarafından da sürdürülen bu sistem; İngilizce yağma, avanta, ganimet anlamlarına gelen *spoil* kelimesinden türemiştir. *Spoil system* denilen kavram özetle; seçimleri kazanarak başkan olan kişinin, seçimler döneminde kendisini destekleyen kişilere ve parti çalışanlarına, seçim sonrasında kamu kaynaklarını aktarması şeklinde gelişen kayırmacılık türüdür ("Spoils", 2021). Aktan'a (1992, s. 32) göre, oy ticareti (*logrolling*) olarak da tanımlanabilecek olan bu durum; bir vekilin seçimlerde başarı sağlayabilmek amacıyla kendi bölgesindeki seçmenlere daha fazla hizmet götürmesi şeklindeki hizmet kayırmacılığı (*Pork-barelling*) ya da daha makro düzeyde, iktidarda bulunanların gelecek seçimlerde tekrar başarılı olabilmek amacıyla kamu kaynaklarını kendi bölgelerine ayrıcalıklı olarak aktarması olmak üzere iki farklı formda gerçekleşebilmektedir¹². Aslında siyaset mecrasında oldukça önemli bir araca dönüşen kayırmacı ilişkiler ağı, Stokes'a göre, "seçmenler ve siyasi partiler arasında sosyal ağlara gömülü tekrar eden bir oyundur" (2009, s. 615). Konjonktürel siyasal çıkarlara göre farklı formlar alabilen bu tarz kayırmacı ilişkilerin görece yeni bir formu ise, iktidarı elinde bulunduranların kamu kaynaklarını ihale ve benzeri yöntemlerle kendi yakınlarına ve kendilerine maddi ve/veya maddi olmayan çıkarlar ve kolaylıklar

¹¹ Siyasi kayırmacılığın modern öncesi bir şekli veya tarihsel temelleri olarak, Weber'in Doğu toplumlarına özgü -Osmanlı da dâhil olmak üzere- Patrimonyalist yönetim/otorite analizinde değindiği, "prebendalizme" de bakılabilir (1922, s. 235–236).

¹² Stanbury ve Fulton'a göre siyasal kayırmacılığın, adam kayırmacılığın ve hizmet kayırmacılığın değişik bir uygulaması ise "Gönül yapma" (*Suvasyon*) dır. "Gönül yapma, siyasal iktidarın seçim öncesinde kendisine yardımcı olan bazı partizan grupları, seçim sonrasında devletin imkânlarından daha fazla" yararlandırmasıdır (aktaran Aktan, 1992, s. 43).

sağlayabilecek şirketlere aktarması şeklindedir. *Sermaye kayırmacılığı* olarak adlandırılacak bu siyasal kayırma formu, aynı zamanda hizmet kayırmacılığını da “mümkün” kılması açısından siyasal aktörler açısından oldukça önemli bir araca dönüşmektedir¹³. Bu tarz (*sermaye kayırmacılığı*) siyasal kayırma şeklini Türkiye özelinde araştıran önemli çalışmasında Gürakar (2018, s. 32, 180, 182), Türkiye’de kamu ihalelerinin dağıtımının, iktidar partisiyle doğrudan ve/veya dolaylı bağlantılı şirketler lehine yaygınlığına dikkat çekmektedir. Öyle ki yazara göre Türkiye’de şu andaki iktidar partisi döneminde verilen ihalelerin yarısından fazlasının iktidara yakın firmalara verildiği kamuya açık kaynaklarda görülebilmektedir¹⁴. Aslında bu durumu kanıtlar şekilde yine Gürakar’ın aktardığına göre, Türkiye’de kamu ihalelerini düzenleyen Kamu İhale Kanunu (KİK) 1983-2003 arası dönemde neredeyse hiç değişmezken, 2003 ve sonraki dönemde aynı kanunda 200’e yakın değişiklik yapılmıştır (a.g.e).

Aktan, politik hastalıklar olarak nitelendirdiği kayırmacılık kavramını; “politik karar alma mekanizmasında rol alan aktörlerin (seçmenler, politikacılar, bürokratlar, baskı ve çıkar grupları) “özel çıkar” sağlama gayesiyle toplumda mevcut hukuki, dini, ahlaki ve kültürel normları ihlal edici davranış ve eylemlerde” bulunması olarak tanımladığı siyasal yozlaşma (*political corruption*) kavramı üzerinden incelemiştir (1992, s. 21–47). Yazar, üst kavram olarak ele aldığı *siyasal yozlaşma* türleri olarak; *adam kayırmacılık*, *nepotizm*, *kronizm*, *siyasi kayırmacılık* gibi birçok türe değinmesinin yanı sıra siyasal “süreç içerisinde siyasi partilerin iktidara geldikten sonra kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan üst düzey bürokratları görevden almaları ve bu görevlere yine siyasi yandaşlık, ideoloji, *nepotizm-kronizm* gibi faktörler esas alınarak yeni kimseler atamaları” olarak tanımladığı *patronaj (bossing)* kavramına da yer vermiştir.

¹³ Bu konuyu, İngiltere ve Macaristan özelinde karşılaştırarak değerlendiren yeni bir çalışma için bkz. (Dávid-Barrett ve Fazekas, 2020); ayrıca Türkiye’yi de içine alan ve Avrupa ülkelerinde kamu ihaleleri ve bu yolla gerçekleştirilen siyasal kayırmacılık diyebileceğimiz uygulamaların bir değerlendirmesi için bkz. (Mungiu, vd., 2015).

¹⁴ Son yıllarda kamu ihalelerinde belirli şirketlerin kayırılmalarını belgelerle sunan önemli bir diğer çalışma için bkz. (Toker, 2019).

Benzer bir perspektiften kayırmacı ilişkilerin (*favoritism*) okuması ise Andvig ve arkadaşlarına aittir (2001, s. 5, 10). Devlet gücünü elinde bulunduran kimselerin, bu konumlarından aldıkları kamusal otorite aracılığıyla kişisel rant oluşturma yönündeki davranışları olarak tanımladıkları yolsuzluk (*corruption*) formlarından biri olarak değerlendirdikleri, bir güç istismarı mekanizması anlamı taşıyan kayırmacılık (*favoritism*), yazarlara göre; kamusal değerlerin/rantların taraflı bir şekilde dağıtımı ve özelleştirilmesidir. Yazarlara göre bu tarz toplumsal/siyasal yaklaşım, birçok otoriter ve yarı demokratik ülkede önemli bir siyasal işlevi yerine getirmektedir (a.g.e.). Andvig ve arkadaşlarının (2001) değerlendirmeleri, kamu kaynaklarının özelleştirilmesi kavramını da bu siyasal ilişki tipi/yöntemi içine alması bakımından diğer tanımlamalardan farklıdır. Bu tarz ilişkilerin siyasal okuması anlamında benzer bir tespit de Stokes'a aittir. Yazara (2009, s. 604) göre, siyasi kayırmacılık (*political clientelism*), ekonomik gelişmeyi yavaşlatır, demokrasiyi bozar ve diktatörlerin daha uzun süre iktidarda kalmalarını sağlar.

Yönetimde yozlaşmayı, “hizmet sunumunda kayırma, siyasallaşma, aracıya başvurma, rüşvet ve kabilecilik türünden uygulamaların yaygınlık kazanması” hali olarak tanımlayan Oktay (1997, s. 203) ise, bu olgunun en çarpıcı örnekleri olarak; “siyasal nitelikte atamaların yaygınlaşması, yönetilenlere siyasal davranışlarına bakılarak hizmet sunulması, nedeni ne olursa olsun kayırma niteliğinde uygulamalar ve yönetim ve yönetilen arasına aracı sokulması türünden olayları” saymaktadır. Yazara göre bu tarz yozlaşmaların temel sebeplerinin başında, yönetimin kamu beklentilerini karşılayamaması nedeniyle ortaya çıkan hizmet açığı oluşmasıdır.

Özkanan ve Erdem (2015, s. 20) ise farklı hiyerarşik düzeylerde kamu deneyimi olan kişilerle yaptıkları nitel bir çalışmalarından elde ettikleri verilerden hareketle, Weber'den alıntıladıkları kavramla, *hiyerokratik* kayırmacılık adını verdikleri, inanç temelli ağlar (cemaat, cemiyet, dergâh, tarikat gibi) aracılığıyla işleyen bir kayırmacılık türünden de *siyasi kayırmacılık* sınıflandırması altında bahsetmektedirler.

Kayırmacılık konusu doğrudan bir maddi çığara işaret etmemesi nedeniyle rüşvet benzeri yolsuzluk biçimlerinden farklılaşsa da özü itibarıyla o da bir yolsuzluk biçimidir (Berkman, 2010, s. 82; Özler ve Büyükarıslan, 2011, s. 276).¹⁵ Transparency International (TI)'a (2000, s. 13) göre yolsuzluk;

“emanet edilen gücün, özel çıkar için kötüye kullanılmasıdır ve kamudan veya özel kuruluşlardan kişiler eliyle olabilir. Yolsuzluk, aynı zamanda herkese eşit mesafede olma ilkesinin (*arm's-length principle*) ihlali anlamına gelmektedir. Yolsuzluğun olmaması için karar alımlarında hiçbir kişisel veya aile ilişkisinin rolünün olmaması gerekmektedir. Herkese eşit mesafede olma ilkesi bir kere ihlal edildikten ve ilişkilere dayalı bir ayırım yapıldıktan sonra yolsuzluk sıklıkla bunu takip edecektir”.

Her ne kadar TI'nin tanımına göre yolsuzluk ve bu bağlamda kayırmacılık, özel kurum ve kişileri de kapsıyor olsa bile, toplumsal ve siyasal anlamda etkileri bakımından özellikle sosyal bilimciler tarafından -organizasyonel verimliliklerle ilgilenen işletme, İKY gibi disiplinleri dışında- asıl ilgilenilen kayırmacılık formları daha çok kamusal kaynaklar üzerinden yapılan kayırmacı ilişkiler ve uygulamalarla ilgilidir. Öyle ki kamu yönetiminde görülen yolsuzluk genellikle kamu çalışanlarını aşan bir şekilde toplumsal bir yozlaşmaya işaret etmektedir ve önemli toplumsal sonuçları vardır. “Kamu yönetiminde yolsuzluğun toplumsal maliyetleri arasında belki de en önemlisi, toplumun genel olarak devlete yönelik *güvenini*¹⁶ ve hukukun üstünlüğüne olan inancını aşındırmasıdır (Aközer, 2003, s. 15, 22)”.

2.2.1. Nepotizm

Kayırmacı ilişki tiplerinin siyasal boyutunun dışında ve aynı zamanda siyasal boyutlarıyla eklemlenerek de kullanılabilmeye müsait farklı formları ve görünüşleri de bulunmaktadır. Bu farklı

¹⁵ Kayırmacı uygulamaları da içerecek şekilde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk ve rüşvet ile ilgili bkz. (Berkman, 1983) ve yine (Berkman, 2009).

¹⁶ Bu konunun mikro düzeyde bir incelemesi diyebileceğimiz, nepotizm, favorizm ve kronizm'in aile şirketlerinde örgütsel güvene olumsuz etkileri hakkında bir çalışma için bkz. (Keleş, vd., 2011).

kayırmacılık formları arasında, gündelik yaşamda ve literatürde en sık rastlanan kayırmacılık türünün, *nepotizm* (*nepotism*) yani akraba/kan bağı kayırmacılığı olduğu söylenebilir. Bu kayırmacılık formu, maddi veya maddi olmayan kaynakların, dağıtım veya paylaşımında, kriter olarak akrabalık/kan bağıının belirleyici olmasıdır. Türkçede de karşılığı *dayısı olmak* olarak çevrilebilecek *nepotizm*, İngilizce *nephew* kelimesinden türemiştir ve Türkçe *yeğencilik* olarak da adlandırılabilen kayırmacılık formudur. Oxford İngilizce sözlüğüne göre, 17. yüzyıl ortalarından itibaren, eski Fransızca *nepotisme*, İtalyanca *nepotismo* olarak söylenegelen *nephew* ve bundan türetilen *nepotizmin* kelime kökeni; genellikle evlenme yasağı olan papaların gayrimeşru çocuklarına takılan isim olan *nipote* ve bunlara tanınan ayrıcalıklara dayanmaktadır (“Nepotism”, 2021). *Nepotizm* konusunda ilginç bir örnek, M.Ö. 4-5. yüzyıllarda yaşamış antik dönem Yunan filozofu Platon’un hayatından verilebilir. Platon (2005, s. 13), yeğeni Speusippos’un, ekonomik olarak zor bir durumda olduğunu görmesi üzerine, kendisinden sonra Akademi’nin yöneticisi olarak onu atamıştır. Farklı bakış açılarıyla incelenen *nepotizm* konusuyla ilgili olarak literatürde, işletmecilik ve örgütsel verimlilik anlamında bu ilişki tipine ilişkin olumlu bazı değerlendirmelerin olduğu ya da bu ilişki türünün sosyo-biyolojik temellerine odaklanan çeşitlilikte çalışmalara da rastlanmaktadır.¹⁷

2.2.2. Kronizm

Daha çok tanıdık, *eş-dost* veya *ahbab-çavuş kayırmacılığı* olarak ifade edilen (Aközer, 2003, s. 14), bazen de farklı ağ bağlantıları eklenerek daha geniş anlamlarla kullanımına da rastlanabilen (Bkz. Aytaç, 2010, s. 91) farklı bir kayırmacılık formu ise *kronizmdir* (*Cronyism*)¹⁸. Oxford sözlüğüne göre,

¹⁷ *Nepotizmi* organizasyonlar açısından olumlu bir değerlendirmesi için bkz. (Bellow, 2003); *yine örgütlerde insan kaynakları yönetimi açısından bir nepotizm değerlendirmesi için bkz.*, (Maghrabi, Raggad, 1998); *Nepotizm’in örgütlerde yabancılaşma, sessizlik, örgüte bağlılık anlamında olumsuz etkilerine ilişkin bir örnek için bkz.* (Pelit vd., 2015); ayrıca, *nepotizmin sosyo-biyolojik, evrimsel, içgüdüsel bir değerlendirilmesi için bkz.* (Brigandt, 2001).

¹⁸ Çince de benzer bir kavram olan *Guanxi* de kayırmacı uygulamaları ifade etmek için kullanılmaktadır. Örnek bir çalışma için Bkz. (Luo, 1997); yine farklı kültürlerde benzer anlamları içeren, örneğin; Rusça *blat*, Arapça *wasta* gibi kelimeler de bulunmaktadır (Erdem ve Karataş, 2015, s. 57; Loewe vd., 2007, Foreword).

ilk olarak aynı okul mezunlarının oluşturdukları ağlar sonucunda ortaya çıkmış bir ilişki formu olan *kronizmin* kelime kökeni, 17. yüzyılda Cambridge Üniversitesi öğrencilerinin/mezunlarının kendi aralarında arkadaş gruplarına taktıkları argoda yakın arkadaş anlamına gelen *Chrony* (aynı terimin yine 17. Yüzyıl sonlarında itibaren Oxford üniversitesindeki benzeri/karşılığı ise *chum'dur*) kelimesinden gelmektedir. Bu kelimenin kökeni ise Yunanca “uzun zamandır” anlamına gelen *khronios*'dur (“Cronyism”, 2021). *Kronizm* kavramı farklı dinamikleri de içerecek şekilde politik anlamda ilk kez, 1946 yılında ABD’de Başkan Roosewelt ve 1952’de Truman yönetiminin kamu istihdamındaki kayırmacı uygulamalarına dikkat çekmek amacıyla çeşitli gazetelerde köşe yazarları tarafından gündeme getirilmesi ile kullanılmıştır (Khatari ve Tsang, 2003, s. 290; Dağlı ve Aycan, 2010, s. 167).¹⁹ Bu kayırmacılık türüne -ilk ve temel anlamıyla- Türkiye’de verilecek bir örnek olarak son yıllarda medyada da oldukça sık yer bulmaya başlayan *İmam-Hatip*’liler ya da belirli bir İmam-Hatip okulu mezunları gösterilebilir²⁰.

2.2.3. Hemşehri-ci-lik

Aslında teritoryal bir aidiyeti imlese de, Türkiye toplumsal ve siyasal alanında etno-dinsel durum gibi farklı çağrışımları ve algılanışları da ifade eden *hemşehri-ci-lik* ve bu temsiliyetten ortaya çıkan kayırmacılık; kültürel ve/veya siyasal anlamda belirli sınırları olan bir coğrafyaya biyografik bir aidiyetleri olan kişilerin birbirlerine sağladıkları ayrıcalık olarak ifade edilebilir. Bu formda bir ilişki sisteminde asıl belirleyici olan ve aslında bu ilişkiyi billurlaştıran ise bu aidiyete/*kimliğe* sahip kişilerin veya grupların farklı yerleşim yerlerinde geçici veya kalıcı olarak bulunmaları durumunda bu aidiyet

¹⁹ Kamu politikalarında belirleyici unsur olarak *ahbap çavuş ilişkilerinin* yaygınlaşmasının sonucu Asya ülkelerinde meydana gelen ekonomik krizden sonra 1990’lı yıllardan itibaren literatürde oldukça yer bulmaya başlayan *Kronizm*, daha sonraları *Ahbap-Çavuş Kapitalizmi* ya da *Krono Kapitalizm (Crony Capitalism)* adıyla kavramlaştırılmış ve çeşitli çalışmalara konu edinmiştir. Konuyla ilgili öncü bir makale için Bkz. (Dale, 1998).

²⁰ Bkz. (“Gazeteci Barış Terkoğlu”, 2020).

(kimlik) algısının ve bu dolayısıyla ortaya çıkan bir ötekileştirmenin de ortaya çıkması, belirginleşmesi ve işlevsel bir hal almasıdır²¹.

2.2.4. Tribalizm (Aşiretçilik)

Aslında modern-öncesi bir himaye biçimi olarak da tanımlanabilen *patronaj* veya *himayeciliğe* benzer bir toplumsal ilişki formu olarak aşiretçilik (*tribalizm*)²² ise, kan/akrabalık bağı, teritoryal bağ, kültürel hiyerarşik bağ, hatta etno-dinsel durumu da imleyebilen, buna ek olarak siyasal aidiyeti de içine alabilme potansiyeli taşıyan komplike bir ayrıcalıklı grup yaratan ilişki sistemi ve bu bağlamda bir kayırmacılık kaynağı, dayanağıdır. *Tribalizm*, her ne kadar modern öncesi “eskimiş” bir toplumsal ilişki formu olarak değerlendirilebilse de, özellikle Türkiye gibi *patrimonyal*, *partikülarist* ve *hiyerarşik* toplumsal ve bunun yansıması açısından siyasal ilişkilerin yaygın olduğu toplumsal formasyonlarda oldukça etkili olabilen bir ilişki sistemidir. Özellikle yerel ve genel seçim dönemlerinde belirli bölgelerde ve aynı zamanda yukarıda değinilen *hemşehriciliğe* benzer bir formda göç dolayısıyla büyük şehirlerde, aşiretler, aşiretçilik ve onun Türkiye siyasetine etkileri belirgin bir şekilde ortaya çıkabilmektedir²³.

3. SAHANIN GÖSTERDİKLERİ: BAZI YENİ KAVRAMLAR, KAVRAMSALLAŞTIRMALAR

Bu çalışmaya kaynaklık eden ve kamuda kaymakam, hâkim-savcı, müfettiş gibi A Grubu kadroların istihdamında kayırmacılık ilişkilerinin analiz edildiği çalışmadaki saha bulgularından hareketle, bazı yeni kavramların ve kavramsallaştırmaların olabileceği görülmüştür. Sahadaki veriler ve

²¹ Bu tarz ilişki sistemlerinin nasıl işlevsel bir hal aldığına siyasal mecra üzerinden bir okuması için Bkz. (Doğan, 2016). Yine Türkiye’de hemşehriciliğin toplumsal ve siyasal olarak etkileri ve işlevleri için Ayça Kurtoğlu’nun çalışmalarına bakılabilir.

²² Romanın ilk üç halkı/ailesi (Romus, Romulus ve yerli halk) tan geldiği düşünülen; üçlü, üçle ilgili anlamlarındaki, Latince *tribus* (çoğul) ve/veya eski Fransızca *tribu*’dan türemiş olan İngilizce *tribe* kelimesi: belirli bir bölgede yaşayan, aynı ırk ve aynı gelenekten (dil, din, vb.) gelen ve genellikle bir şef tarafından yönetilen grup, topluluk anlamına gelmektedir. Bu kelimedenden türetilmiş *tribalism* ise: bir kabileye veya sosyal gruba sadık kalmaya dayanan davranış, tutum vb. ve bir kabileden veya kabilelerde örgütlenme durumu anlamlarına gelmektedir (“Tribe”, 2021; “Tribalism”, 2021).

²³ Konuyu Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde bir aşiret üzerinden değerlendiren bir çalışma için Bkz. (Ateş, 2009).

toplumsal ve siyasal alanda Türkiye’de son yıllarda yaşanan önemli ve büyük değişikliklerin sonucunda, literatürdeki yukarıda değinilen kavramsallaştırmaların tam anlamıyla kapsamadığı bazı yeni kayırmacı ilişki tipleri ve yöntemleri olduğu tespit edilmiştir²⁴. Aşağıda açıklanmaya çalışılacak bu kavramlar; *Yapısal kayırmacılık, dışlayıcı/uç kayırmacılık ve radikal kayırmacılıktır.*

3.1. Yapısal Kayırmacılık

Bu çalışmaya kaynaklık eden araştırmanın saha çalışmalarında oldukça sık karşılaşılan bir olgu ve/veya algı, kayırmacı ilişkilere kaynaklık ettiğine inanılan, kısaca *memleket* diye gündelik birçok ilişki türünde karşılaşılan teritoryal bir aidiyet üzerinden oluşan ve/veya algılanan *tema/kimlik*dir. Gündelik dilde “*Memleket neresi?*” ifadesiyle hayat bulan bu toplumsal tanımlama/kimlikleme; içerdiği siyasal/toplumsal etno-dinsel, ideolojik imleme anlamında oldukça önemli bir fenomendir²⁵. Türkiye toplumunda iller ve/veya bölgeler üzerinden biz/öteki inşası ve bunun kamu yönetimi ve kamu kaynaklarının dağıtımını konusunda da oldukça önemli bir etken olduğu şeklindeki olgu veya algı, saha araştırması sırasında yapılan görüşmelerde sık karşılaşılan bir durum olmuştur.

“Ben Trabzonluyum (...) Genelde Karadenizli olan insanlarda arkadaşlarım kazandı. Ben numunelik de olabilirim. Karadenizli olup benim bildiğim [atanmayan] yok. Doğulu arkadaşlarım var onların da genelde yine çoğu geçti ama genelde elenenler Doğulu olarak daha fazla oluyor. Karadenizli ve İç Anadolulu daha fazla oluyor kazanan. Konya, Yozgat”. (G8)

Toplumsal hafızada belirli il ve/veya bölgelere yönelik algılamaların kaynağı ve dayanağının ne olduğu oldukça önemli bir konu/soru-n-dur. Kuşkusuz toplum belleğinde yer alan bu olgu ve/veya algıların tarihsel, toplumsal, kültürel temelleri vardır ve bu olgu veya algının, kayırmacı uygulamalar gibi menfaat ilişkilerinin de söz konusu olduğu durumlarda egemen kişi ve/veya gruplar için önemli

²⁴ Klientalizm’in Türkiye üzerinden önemli bazı okumaları için Ayşe Güneş Ayata ve Sencer Ayata’nın çalışmalarına bakılabilir.

²⁵ Mekân ve kimlik arasındaki ilişki incelemelerinin, hangi kavram ve kuramlarla ele alınması gerektiğine dair literatür taraması şeklinde, kavramsal ve kuramsal bir çerçeveye sunan bir çalışma için bkz. (Solak, 2014).

siyasal işlevsel bir enstrüman olarak da kullanıldığı, kullanılacağı, en azından kullanılabileceği yadsınmaz. Bu, kimlik olarak memleketin aslında siyasal bir anlam taşıdığı odak grup görüşmelerinde²⁶ de en çok tekrar eden temalardan biridir.

“Ben mekân değil, hani şu an baktığımız zaman, mekânın değil de mevcut durumların etkili olduğunu düşünüyorum. Yoksa doğu, batı, il, hangi nerde yaşadığın değil yani, [kentin] siyasi durumu yani. Mesela Konya’da olsan kesin kazanırsın. Konyalı bütün arkadaşlarım hâkim oldu çünkü. Ben de orda okuduğum için, yani oranın bir şeyi var”. (K. Maraş, OD 2/İ)

“Mesela Tuncelilinin doğuştan getirdiği bir dezavantajı var, sadece o, genel olarak mezhep problem olacaktır”. (Malatya, OD 2/A)

Bu minvalde şekillenen bir ayrımcılık ve bu çalışmanın konusu bağlamında kayırmacılık yukarıda bahsedilen kan bağı/akrabalık (nepotizm) veya eş/dost (kronizm) gibi ayrımcılık ve kayırmacılık olduğu gibi somut ve görülebilen bir ilişkiyi içermemektedir. Öyle ki bu tarz ayrımcılık/kayırmacılık daha soyut, anlaşılması ve kanıtlanmasının zor olduğu ve aslında kayırılan tarafların da fark etmeden içine dâhil olduğu bir ilişki sistemini ifade etmektedir. Buna karşın bu tarz bir ayrımcılık/kayırmacılığın olduğuna ilişkin sahadan elde edilen veriler dışında medyaya da yansıyan çeşitli haberlere rastlanmaktadır. Örnek vermek gerekirse sahadaki verileri de doğrular nitelikte yakın zamanda medyaya yansıyan bir haber/görüntüde de görüleceği üzere Türkiye’de şu an iktidar partisine mensup bir belediye başkanı dahi bu durumu dillendirmektedir (“Makam sahibi olmak”, 2019).

Aslında benzer bir ayrımcılık uygulaması ve bu bağlamda bir kavramsallaştırma, 20. yüzyılda ABD’deki feminist ve siyahî mücadelelerinde de görülmüştür. ABD’deki siyahî mücadele ve *beyazlık çalışmaları* sırasında Carmichael (Ture) ve Hamilton tarafından kavramsallaştırılan *yapısal* ve *bireysel ırkçılık* da benzer bir toplumsal/siyasal işleyişe işaret etmektedir. Ture ve Hamilton’a (1967, s. 3–4) göre, “ırkçılık hem açık hem gizlidir” (*overt and covert*). Bu birbiriyle ilişkili iki form; bireysel

²⁶ 18 Ekim 2019 tarihinde yapılan odak grup görüşmesi.

(*individual*) siyahlara karşı bireysel olarak hareket eden beyazlar ve topluluk (*community*) olarak siyahlara karşı topluluk olarak hareket eden beyazlar şeklindedir. Yazarlar, bunu *bireysel ırkçılık* ve *kurumsal ırkçılık* (*individual racism and institutional racism*) olarak adlandırmışlardır. Birincisi (bireysel), öldürme, yaralama, mala zarar gibi bireylerin açık eylemlerinden oluşur iken; ikinci (yapısal) tür daha az açık, incelikli (*subtle*) ve eylemleri yapanlar açısından daha belirsizdir ancak insan yaşamı açısından daha az yakıcı değildir. Topluma yerleşmiş ve saygın güçlerin işleyişinden kaynaklanan ikinci tür, aleni olmamasından dolayı toplumsal anlamda daha az kınanır (*condemnation*)²⁷.

Türkiye’de toplumsal ve siyasal etkileri bakımından öncelikli olarak kamuda olmak üzere bir mücadele alanı olarak kamusal ve/veya özel alanlarda ayrıcalıklı (imtiyazlı) kişi ve/veya gruplar ve bunun bir sonucu olarak bu durumun mağduru olan başka grup ya da grupların olduğundan veya böyle bir toplumsal algının -özellikle ayrımcılığı maruz kalanlar açısından- yaygın bir şekilde olduğundan bahsedilebilir. Bu çerçevede, cinsiyet/cinsel yönelim, etno-dinsel kimlik, ideoloji ve bunların dolayısıyla oluşan algılarla şekillenen bir kayırmacı modelin (tip) de olabileceğinden bahsedilebilir. Öyle ki yukarıda değinilen kayırmacı ilişki sistemlerine temel teşkil eden hemşerilik, akrabalık, arkadaşlık veya farklı formlardaki ilişkiyel kayırmacı uygulamalar, aslında yukarıda bahsedilen *yapısal/kurumsal kimlik* süzgecinden geçtikten sonra ya da ancak o hâkim kimliği imleyerek var olabilirler veya işlevselleşebilirler. Bu bağlamda kayırmacı ilişki tipleriyle ilgili olarak *yapısal* ve *bireysel kayırmacılık* sınıflandırmasından da söz edilebilir. Daha mikro düzeyde, ilişkiyel, somut olan *bireysel kayırmacılık* ve daha makro düzeyde, yapısal, tözcü, kurumsal, soyut ve görünmesi pek mümkün olmayan, aynı zamanda özellikle bu ilişkiden bilerek veya bilmeyerek faydalanan kayırmacılık taraflarının da pek farkında olmadığı, içselleştirilmiş bir form olan *yapısal kayırmacılık*.

Cinsiyet/cinsel yönelim, etno-dinsel aidiyet, ideoloji veya bunların kombinasyonlarından sökün eden *yapısal kayırmacılık* sayısal olarak daha kapsayıcı olmasına karşın; *nepotizm*, *kronizm* veya

²⁷ Bu kavramsallaştırmanın Türkiye üzerinden bir okuması için bkz. (Ünlü, 2018).

hemşericilik gibi *bireysel/mikro kayırmacılık* türleri ise sayısal anlamda daha az kapsayıcıdır. Ancak bu ayrımı meydana getiren farklı formların geçişkenliği, kesişimi de mümkündür. Örneğin etno-dinsel belirli aidiyetlerinden dolayı toplumsal ve siyasal alanda daha imtiyazlı olan aşiretler veya aileler veya daha yaygın bir tip olarak etno-dinsel belirli farklılıklarından dolayı bazı bölge veya illerin ayrıcalıklı veya önyargılı olarak algılanabildikleri gözlenebilmektedir. Bahsedilen bölge ve iller teritoryal bir sınırlamadan çok etno-dinsel bir çekirdekten sökün eden *yapısal* bir kayırmacılığı imlemektedir.²⁸

Bu sınıflandırma üzerinden bir değerlendirme yapılırsa; Türkiye’de ideolojiler ve iktidarlar değişebilse de her zaman geçerli, makbul veya ayrıcalıklı grupları belirten bir kayırmacılık temasından ve bundan yararlanagelen belirli bazı toplumsal grup veya gruplar olduğundan söz edilebilir²⁹. Türkiye toplumsal ve siyasal alanında bu ayrıcalıklı kesimlerin en belirleyici özelliklerinin ise; heteroseksüel, erkek, Türk, Müslüman, Sünni olmak ve Türkiye’nin kronik ve/veya güncel siyasi/toplumsal konularında/sorunlarında fikir oluşturmada ve beyan etmede veya etmemede hâkim devlet anlayışı yanında yer almak şeklinde olduğu söylenebilir (Ünlü, 2018, s. 15–17). Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirttiği sıralamaya benzer bir şekilde öncelikle bahsedilen temel/genel tutum ve davranış formlarına bağlı kalındıktan sonra diğer; daha ilişkisel mikro düzeyde (*nepotizm, kronizm, hemşericilik* gibi) kayırmacı ilişki formları ortaya çıkabilmekte, işlevselleşebilmekte ve/veya bu ağa dâhil olunabilmektedir. Farklı bir deyişle, *bireysel kayırmacılık* formunun işleyebilmesi için ancak *yapısal kayırmacılığın* süzgecinden geçmesi gerekmektedir.

²⁸ İllere, bölgelere dayalı bir etno-dinsel önyargı veya ön kabul aslında filolojik anlamda, “ulus (nation)” kavramının ilk kullanımlarında da görülmektedir. Öyle ki Avrupa’da “Ortaçağ üniversitelerinde öğrenciler geldikleri memleketlere göre (*nationes*) gruplandırılmakta idi (Habermas, 2002, s. 18)”.

²⁹ Osmanlıdan başlayarak Türkiye toplumsal ve siyasal/bürokratik dönüşümünü merkez/çevre(çeper) kavramları üzerinden analiz ettiği önemli makalesinde Ş. Mardin, bu tarihsel izlekte yeni oluşan bürokrasinin(merkez) Abdulhamid’le “Osmanlı” motifi üzerinden oluşturulmaya çalışıldığı ve İttihat ve Terakki ile birlikte de yeni Cumhuriyete de aktarılabilecek şekilde dönüştürerek “ulusal/ulusçu bürokrasılık” şeklini aldığından bahsetmektedir (Mardin, 2006, s. 58–59).

3.2. Dışlayıcı/Uç Kayırmacılık

Türkiye toplumsal ve siyasal alanında son yıllarda yaşanan oldukça önemli bazı olaylar, kamu kaynaklarının dağıtım ve paylaşımı ve bu bağlamda kayırmacılık konusunda önemli bazı görece yeni - veya sonuçları ve yaygınlığı bakımından oldukça çarpıcı olmaları açısından önemleri yeni anlaşılan bazı durumları ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ortaya çıkan veya en azından toplum ve siyasal aktörlerin hemen hemen tamamı tarafından kabul edilen önemli bir husus; kamusal bir kaynak olarak kamuda istihdam olanaklarının uzun yıllardır nasıl dağıtıldığı/paylaşıldığıdır. Bu durum/gerçeklik özellikle KHK’ler yoluyla yapılan ihraçlar sonucunda daha da billurlaşmıştır.

Türkiye’de son yıllarda yaşanan ve yargılamalar sırasında ortaya çıkan ve basına da yansıyan çeşitli olaylar ve olgular -kamuoyunda “kumpas davaları” olarak bilinen bazı uygulamalar gibi- aslında kayırmacılığın uç bir boyutuna işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki iktidarı ellerinde bulunduranların, belirli dönemlerde -örneğin TSK’da olduğu gibi- çeşitli kurum ve kuruluşlarda başta üst düzey bürokratik kadrolar olmak üzere çeşitli kamusal pozisyonlara kendi anlayışlarında/örgütlerinde olan ayrıcalıklı kimseleri getirebilmek amacıyla çeşitli yöntemler kullandıkları anlaşılmıştır. Bu uygulamalar, bu kimselerin kamusal statüleri/güçlerinden kaynaklanan, çeşitli yöntemleri kullanarak bahse konu kadroları boşaltmaları şeklinde gerçekleşmiştir.

Benzer bir durum/uygulama üniversitelerde de görülebilmektedir. Gerek demokratik olmayan yönetim şekilleri gerekse mevzuattan kaynaklanan “olanaklar” sayesinde Türkiye’de üniversiteler kayırmacı ilişkilerin gerçekleşebilmesi için oldukça elverişli bir mecradır ve Türkiye medyasında bu tarz uygulamalara ilişkin haberlere oldukça sık rastlanmaktadır. Üniversitelerde de yukarıda bahsedilene benzer şekilde, yönetim değişimleri sonrasında yeni pozisyonlar yaratabilmek için hâlihazırda ilgili pozisyonları işgal eden kimseleri bu pozisyonlardan uzaklaştırmak amacıyla çeşitli yöntemlerle baskılar uygulandığı resmî belgelere geçmiş bir durumdur. Üniversitelerde göreve yeni gelen yönetimler, göreve başladıklarında çeşitli akademik ve idari kadroları, farklı kayırmacı formları (*nepotizm, kronizm, siyasi, vd.*) kullanarak değiştirebilmektedirler. Bu tarz uygulamalar o kadar yaygınlaşmıştır ki, bizim *dışlayıcı* ya da *uç kayırmacılık* olarak tanımladığımız, “ağırlıklı olarak kamuda olmak üzere çeşitli kurumlarda

yeni kadro/pozisyonlar yaratabilmek amacıyla hâlihazırda bu kadroları işgal eden kişilerin bu pozisyonlardan uzaklaştırılması ve bunu sağlamak için yapılan yasal ve/veya yasadışı (mobbing gibi) uygulamaların” önüne geçebilmek maksadıyla YÖK üniversitelere bir resmi uyarı yazısı bile göndermiştir.³⁰

3.3. Radikal Kayırmacılık

Yukarıda daha önce *sermaye kayırmacılığı* olarak adlandırılan kayırmacılık formunu açıklarken atıfta bulunulan Gürakar (2018) sermaye kayırmacılığının Türkiye’de son yıllardaki yaygınlığını ve işleyişini göstermek amacıyla son 20 yılda yaklaşık 200 defa değiştirilen Kamu İhale Kanunu’na (KİK) dikkat çekmektedir. Yazarın kamu ihaleleri üzerinden işleyen bu kayırmacılık formunun Türkiye’deki “yeni” işleyişini açıklamak için yaptığı şu açıklama oldukça çarpıcıdır (s. 182),

“2002 yılı öncesinde yolsuzluk ve kayırmacılık daha çok kişisel düzeyde belli siyasiler ve bürokratların yasadaki boşluklardan faydalanmak suretiyle kendi çevrelerine rant aktarmak şeklinde gerçekleşirken; 2002 yılı ve sonrasında ise bu durum bütünüyle değişmiş, yolsuzluk ve kayırmacılık yasa yapmak suretiyle merkezileştirilmiş genel bir uygulama halini almıştır”.

Benzer bir yöntem/uygulama bu araştırmaya konu olan kamu istihdamında da görülebilmektedir. Her ne kadar Türkiye’de *siyasal kayırmacılık* farklı şekillerde öteden beri süregelen bir siyasal araç olarak kullanılıyor olsa da son yıllarda bu işleyiş o kadar yaygınlaşmış ve “şeffaflaşmıştır” ki bu durum, “kayırmacılık ilişkilerinin gerçekleşebilmesi için hukuki düzenlemeler yapılmasına” varacak bir noktaya gelmiştir. Bu durum bu çalışmanın türetildiği araştırmaya konu kadrolara ilişkin yapılan elemelerde (benzer bir durum akademik kariyer anlamında da görülebilmektedir) gerekli sınav puanının ya da aday olabilme şartlarının belirli bir zaman aralığı için geçici süreyle değiştirilmesiyle bahse konu kadroların belirli gruplara ve/veya kişilere açılmasından; belirli bir kişi için belirli düzenlemelerin/kolaylaştırmaların yapılmasına varıncaya dek, kamuoyunun gözleri önünde ve “yasal

³⁰ Bkz. “YÖK’ten yeni atanan Rektörlere uyarı” (2019).

düzenlemeler” aracılığıyla yapılabilmektedir³¹. Siyasal kayırmacılığın *uç/radikal* bir boyutu olarak değerlendirilebilecek (*radikal kayırmacılık*) bu durum, siyasal aktörler açısından bir “ihtiyaç” olarak kamu kadrolarına olan talebin karşılanabilmesi için kanuni düzenlemelerle yeni kurumlar, kurullar, unvanlar oluşturulması şeklinde de olabilmektedir³².

4. SONUÇ

Bir toplumsal ilişki tipi olarak kayırmacılık toplumsal, kültürel, siyasal temelleri ve sonuçları dikkate alındığında üzerinde önemle durulması gereken bir konu/sorundur. Kayırmacılık; toplumsal adalet, toplumsal barış, güven gibi oldukça önemli ve çok yönlü etkileri olan bir toplumsal ilişki sistemidir. Bunun yanı sıra, liyakat üzerinden bir okumayla bir aygıt/organizasyon olarak devletin ve kurumların işleyişi/verimliliği açısından gündelik toplumsal, siyasal hayatın hemen her alanında etkileriyle karşılaşılabilmesi açısından da kayırmacılık toplumsal açıdan oldukça “hayati” bir konudur.

Her ne kadar toplumsal ve tarihsel olarak yaygınlığı ve eskiden beri süregelen bir ilişki tipi olduğu söylenebilse de, kayırmacılık konusunun -Türkiye özelinde özellikle son yıllarda yaşanan birçok acı deneyim sonrasında- ne kadar önemli bir olgu olduğunu toplumun tüm kesimleri deneyimlemiştir. Türkiye’de 15 Temmuz sonrası yaşanan gelişmeler bir organizasyon/aygıt olarak devletin neredeyse tüm kurumlarının/organlarının kayırmacılık benzeri ilişkiler “marifetiyle” nasıl işlevsizleştirildiğini veya farklı amaçlar için kullanılabilir duruma getirildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda bu konu özellikle sosyal bilimciler tarafından hak ettiği değeri görmemektedir denebilir. Aslında özü itibarıyla bir toplumsal ilişki tipi olan bu konunun araştırılması anlamında temel

³¹ Bu duruma ilişkin birçok örnekten bazıları şöyledir; 02.01.2017 tarihli ve 680 sayılı KHK’nin 6. maddesiyle, Hâkim-savcı atamalarına ilişkin yönetmeliğin ilgili maddesinde yer alan “en az yetmiş puan almak kaydıyla” ibaresi yürürlükten kaldırılmış, 20.02.2019 tarihli ve 7165 sayılı Kanunun 4’üncü maddesiyle “en az yetmiş puan almak kaydıyla” ibaresi yeniden eklenmiştir. Başka bir örnek ise yine aynı yönetmeliğe ilişkin; 08.08.2011 tarihli ve 650 sayılı KHK’nin 16. maddesiyle, daha önceden sınav ilânında belirtilen kadro sayısının bir katı fazlası mülakata çağrılır cümlesinde yer alan “bir katı” ibaresi “iki katı” şeklinde değiştirilmiştir. Yine bir diğer örnek ise 9 Temmuz 2018 tarihinde çıkarılan 703 sayılı KHK ile Rektörlük için üç yıl profesörlük yapmış olmak şartı kaldırılmış, 15 Temmuz 2018 tarihli 4 numaralı kararname ile tekrar getirilmiş, 13 Eylül 2018 tarihli resmî gazetede yayımlanan kararname ile tekrar kaldırılmıştır.

³² Benzer bir durum, “Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirilmesine İlişkin Yönetmelik” gibi düzenlemelerin son yirmi yılda ortalama yılda birkaç kez değiştirilmesi gibi örneklerde de görülebilmektedir.

muhataplarının başında sosyolojinin ve sosyologların gelmesi gerektiği söylenebilir. Konunun daha görünür olan siyasal boyutları kadar toplumsal, kültürel, ilişkisel temellerinin de akademik anlamda anlaşılmaya, açıklanmaya çalışılması önemlidir.

Toplumların *patrimonyalist*, *patrikularist* kültürel kodlarında temelleri bulunabilmesinin yanında oldukça önemli bir ilişkisel/siyasal araç olarak da kullanılması mümkün olan kayırmacılık, bu kültürel kodlarını ve/veya siyasal formlarını da gösterir şekilde, yukarıda değinilen çeşitli kavramsallaştırmalara konu olmuştur. İlişkinin kaynaklarını/temellerini göstermesi bakımından bu kavramlar/adlandırmalar oldukça önemlidir. Öyle ki bir konunun açıklanabilmesi/anlaşılabilmesi öncelikle konunun kavramsallaştırılması ile mümkün olabilecektir.

Toplumsal bir formasyonda kayırmacı ilişkilerin, özellikle bu ilişkinin kamusal kaynaklar üzerinden geliştirilmesi durumunda daha belirgin olmak üzere kabul edilemez olması beklenir. Yine buna paralel olarak bu tarz ilişkilerin gerek toplumsal gerekse hukuki anlamda önemli yaptırımları da gerektirmesi diğer bir beklentidir. Öyle ki özü itibarıyla bir çalma/hak gaspı formu/ilişkisi olarak kayırmacılık özellikle istihdam bağlamında değerlendirildiğinde; bu çalma/çalınma ilişkisinde çalınanın, kişilerin geleceklerini çalmaya varan bir boyutu da içermesi bu konuyu daha da önemli kılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de kayırmacılığın gerek toplumsal/kültürel gerekse siyasal/hukuki olarak negatif anlamda “hak ettiği” karşılığı almadığı söylenebilir. Bu bağlamda kayırmacılık konusunun, anlaşılması, açıklanması, toplumsal, kültürel, siyasal anlamda gerektiği gibi değerlendirilebilmesi ve bir sorun olarak çözümüne yönelik fikir geliştirilmesi bakımından konuya ilişkin terimler, kavramlar ve kavramsallaştırmalar oldukça önemlidir. Dolayısıyla kayırmacılığın temellerini, işleyiş şekillerini, tarihsel ve toplumsal dönüşümler sonucunda ortaya çıkan yeni boyutlarını anlamak ve açıklayabilmek açısından, bu çalışmada değinilen *yapısal*, *dışlayıcı/uç*, *radikal kayırmacılık* gibi kavramsallaştırmaların, gerek araştırmacılar gerekse bu toplumsal ilişki tipini bir sorun olarak gören farklı toplumsal/siyasal aktörler tarafından oldukça önemli açılımlar sağlayacağına inanılmaktadır. Öyle ki Türkiye toplumunun son yıllarda yaşamakta olduğu birçok sorunun temelinde bu tarz

toplumsal/siyasal ilişki tiplerinin ne kadar belirleyici olduğu artık toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilmektedir.

SUMMARY

Clientelism refers to the fact that subjective relationship systems derived from different social codes are generally more determinant than fairer and objective criteria based on merit in the distribution and sharing of the materials and/or intangible value of the public and/or private sector. This relationship system can be described with different concepts according to the themes that give rise to the relationship in question. Favoritism in this context is discussed in the relevant literature as clientelism, cronyism, and nepotism. A conceptually chaotic situation can be seen in the literature regarding these concepts, emerging from the diversity of both the sources and the foundations of these relationships.

Although nepotism is a type of corruption that has been present in social/political life in Turkey since the Ottoman Empire, its increasing prevalence and destructive effects in recent years have increased the importance of the issue. Nepotism can be encountered in daily life almost anywhere, but the subject does not receive the necessary attention in social/political or academic circles.

In the present work, data related to clientelism were obtained and the literature on this topic was reviewed in a qualitative sociological study designed to examine clientelist relationships in public employment in 2019. To shed more light on the subject, this work first tries to clarify the related concepts, followed by a conceptualization of new types of clientelist relations that are not included in the literature. In this context, based on the field data and literature findings, the concepts of institutional/structural clientelism, exclusionary/extreme clientelism, and radical clientelism have been established.

The conceptualization of individual racism and institutional racism developed by Ture and Hamilton in the context of whiteness studies in the 20th century can also be read through the lenses of clientelism. Privileged groups in the context of institutional racism are not aware that they themselves benefit from this discrimination, and this mirrors the situation existing in the case of clientelism.

Accordingly, perceptions that certain regions and/or cities are privileged were observed in the field studies conducted for the present work.

Exclusionary/extreme clientelism can be defined briefly as the removal of those who already have positions in order to open positions for the people who are to be favored. The prevalence of such situations in Turkey after the July 15 coup attempt is widely accepted. The practices known as “conspiracy cases” in Turkish public opinion are important examples and official documents reveal that similar practices are also experienced in universities.

Radical clientelism, in short, is the positive or negative discrimination of certain people in the community through legal regulations. Many examples of this situation have been reflected in the media.

Clientelism is one of the most immoral practices or relationships in social and political terms. However, it does not receive the critical attention that it warrants, neither in academic nor in social circles. New approaches, concepts, and conceptualizations are therefore important for raising awareness of clientelism and understanding the subject better.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. (1992). *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi: 1980-1990 Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Afa.
- Aktan, C.C. ve O.K. Acar, (Ed.) (2021). *Kamu Yönetiminde Kayırmacılık*. İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları.
- Aközer, M. (2003). Kamuoyu Gözüyle Kamu da Yolsuzluk. *Görüş Dergisi*, 12, 14–23.
- Andvig, J., C., Fjeldstad, O., H., Amundsen, I., Sissener, T. ve Soreide, T. (2001). *Corruption A Review of Contemporary Research*. Norway: Chr. Michelsen Institute.
- Arendt, H. (2016). *Kötülüğün Sıradanlığı*. Ö. Çelik (Çev.). İstanbul: Metis.
- Ateş D.S. (2009). *Türkiye’de Aşiret ve Siyaset İlişkisi: Metinan Aşireti Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytaç, Ö. (2010). *Bürokratik Kayırmacılık: Enformel Bağlayıcılıkların Yönetim ilişkilerine Etkisi*. Ö. Aytaç (Ed.), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* (s. 85–109) içinde. İstanbul: Beta.
- Bellow, A. (2003). *In Praise Of Nepotism: A Natural History*. Garden City. NY: Doubleday.
- Berkman, Ü. (1983). *Az gelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: TODAİE.
- Berkman, Ü. (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: TODAİE.
- Berkman, Ü. (2010). Yolsuzlukla Mücadelede Yeni Strateji Arayışı: Devlet Merkezli Yaklaşımdan Toplum ve Paydaş Merkezli Stratejiye Yöneliş. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(6), 81–93.
- Brigandt, I. (2001). The Homeopathy of Kin Selection: An Evaluation of van den Berghe’s Sociobiological Approach to Ethnic Nepotism. *Politics and the Life Sciences*, 20(2), 203–215.
- Brinkerhoff, D.W. ve Arthur A. Goldsmith (2002). *Clientelism, Patrimonialism and Democratic Governance: An Overview and Framework for Assessment and Programming*. Maryland: U.S. Agency for International Development Office of Democracy and Government.
- Çınar, K. (2016). A comparative analysis of clientelism in Greece, Spain, and Turkey: The rural–urban divide. *Contemporary Politics*, 22(1), 77–94.
- Dağlı, T. ve Aycan, Z. (2010). Kurumlarda Kayırmacılık ve İnsan Kaynakları. Ö. Aytaç (Ed.), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* (s. 167–178) içinde. İstanbul: Beta.

- Dale, R. (29 September 1998). *Crisis Stills Apologists for Corruption*. NYT.
- David-Barrett, E. ve Fazekas, M. (2020). Grand corruption and government change: an analysis of partisan favoritism in public procurement. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 26 (3), 411–430.
- Doğan, S. (2016). *Mahalledeki AKP, Parti İşleyişi, Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*. Ankara: İletişim.
- Eisenstadt, S.N. ve Roniger, L. (1984). *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erdem, B. ve Karataş, A. (2015). The Effects Of Cronyism On Job Satisfaction And Intention To Quit The Job In Hotel Enterprises: The Case Of Three, Four And Five Star Hotels In Muğla, Turkey. *Manas Journal of Social Studies*, 4(1), 55–74.
- Gazeteci Barış Terkoğlu: Devletin çok önemli kurumlarında Kartal İmam Hatip ağırlığı var (2020, 18 Aralık). <https://t24.com.tr/video/gazeteci-baris-terkoglu-devletin-cok-onemli-kurumlarinda-kartal-anadolu-imam-hatip-agirliigi-var,34801> adresinden edinilmiştir.
- Gürakar, E.Ç. (2018). *Kayıрма Ekonomisi*. İstanbul: İletişim.
- Habermas, J. (2002). *Öteki Olmak, Öteki ile Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazıları*. İ. Aka (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Huntington, S.P. (1965). Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma. E. Özbudun (Çev.), *AÜHF Dergisi*, 22(23), 55–107.
- Kaufman, R.R. (1974). The Patron-Client Concept and Macro-Politics: Prospects and Problems. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 284–308.
- Keleş, H.N., Özkan, T.K. ve Bezirci, M. (2011). A Study On The Effects Of Nepotism, Favoritism And Cronyism On Organizational Trust In The Auditing Process In Family Businesses In Turkey. *International Business & Economics Research*, 10(9), 9–16.
- Khatari, N. ve Tsang, E.V.K. (2003). Antecedents and Consequences of Cronyism in Organizations. *Journal of Business Ethics*, 43(4), 289–303.
- Kim, K. (2007). Favoritism and Reverse Discrimination. *European Economic Review*, 5(1), 101–123.

- Kitschelt, H. (2000). Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Polities. *Comparative Political Studies*, 33(6-7), 845-879.
- Loewe, M., Blume, J., Schönleber, V., Seibert, S., Speer, J. ve Voss, C. (2007). The Impact of Favouritism on the Business Climate: A Study on Wasta in Jordan. *SSRN Electronic Journal*, 10.2139/ssrn.2218821.
- Luo, Y. (1997). Guanxi: Principles, philosophies, and implications. *Human Systems Management*, 16(1), 43-51.
- Maghrabi, A.S. ve Raggad, B.G. (1998). Assessing the perceptions of human resource managers toward nepotism: A cross-cultural study. *International Journal of Manpower*, 19(8), 554-570.
- Makam sahibi olmak için ya İmam-Hatipli ya da Trabzonlu olacaksın (18 Aralık 2019). <https://www.memurlar.net/haber/873915/makam-sahibi-olmak-icin-ya-imam-hatipli-ya-da-trabzonlu-olacaksin.html> adresinden edinilmiştir.
- Mardin, Ş. (2006). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim.
- Mungiu-Pippidi, A., Acar, M., Dávid-Barrett, E., Dimulescu, V., Doroftei, M., Emek, U. ve Yalamov, T. (2015). Government Favouritism in Europe: The Anticorruption Report, volume 3 (Mungiu-Pippidi A., Ed.). Opladen; Berlin; Toronto: Verlag Barbara Budrich.
- Oktay, C. (1997). *Siyasal Sistem ve Bürokrasi, Yükselen İstемler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*. İstanbul: Der.
- Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Cronyism*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/cronyism?q=cronyism> adresinden edinilmiştir.
- Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Nepotism*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/nepotism?q=nepotism>, adresinden edinilmiştir.
- Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Spoils*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/the-spoils-system?q=the+spoils+system> adresinden edinilmiştir.

Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Tribalism*.

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/tribalism?q=tribalism>
adresinden edinilmiştir.

Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Tribe*.

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/tribe?q=tribe> adresinden
edinilmiştir.

Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 179–206.

Özkanan, A. ve Erdem, R. (2015). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma. *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 7–28.

Özler, N., D., E. ve Büyükarlan, B., A. (2011). The Overall Outlook Of Favoritism In Organizations: A Literature Review. *International Journal of Business and Management Studies*, 3(1), 275–285.

Pelit, E., Dinçer, F.İ. ve Kılıç, İ. (2015). The Effect of Nepotism on Organizational Silence, Alienation and Commitment: A Study on Hotel Employees in Turkey. *Journal of Management Research*, 7(4), 82–110.

Platon, (2005). *Devlet*. C. Saraçoğlu ve V. Atayman (Çev.). Bordo Siyah: İstanbul.

Roniger, L. (1983). Modern patron-client relations and historical clientelism. Some clues from ancient Republican Rome. *European Journal of Sociology*, 24, 63–95.

Sargın, A. (2001). Against Its Modernist Grounds: Rethinking Clientelism, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent University, Department of Political Science and Public Administration.

Sayari, S. (1977). Political Patronage in Turkey. E. Gellner and J. Waterbury (Ed.), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies* içinde (s. 103–113). London: Duckworth.

Sayarı, S. (2011). Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society. Toprak, B. and Birtek, F. (Ed.), *Essays in Honor of Şerif Mardin: The Post-Modern Abyss and the New Politics of Islam: Assabiyah Revisited* içinde (s. 81–94). İstanbul: Bilgi University.

Scott, C. J. (1972). Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia. *The American Political Science Review*, 66(1), 91–113.

- Solak, S.G. (2014). Mekân Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Stokes, S. C. (2009). Political Clientelism. Boix, C. ve Stokes, S. C. (Ed.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics* içinde (s. 604–627). New York: Oxford University Press.
- Stokes, S. C., Dunning, T., Nazareno, M., ve Brusco, V. (2013). *Brokers, Voters, and Clientelism: The Puzzle of Distributive Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TEPAV. (2006). Yolsuzlukla Mücadele, TBMM Raporu: Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri. Ankara: Matsa.
- Theobald, R. (1983). The Decline Of Patron-Client Relations İn Developed Societies. *European Journal of Sociology*, 24(1), 136–147.
- Toker, Ç. (2019). *Kamu İhalelerinde Olağan İşler*. İstanbul: Tekin.
- Transparency International (2000). The TI Source Book, Berlin: Transparency International (TI).
- Ture. K. ve Hamilton, C.V. (1967). *Black Power, The Politics of Liberation in America*. New York: A Division of Random House.
- Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. Ankara: Dipnot.
- Weber, M. (1922). *Economy and Society*. G. Roth and C. Wittich (Ed.), New York: Bedminster Press.
- YÖK'ten yeni atanan Rektörlere uyarı, (4 Temmuz 2019). <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/yokten-yeni-atanan-rektorlere-uyari/1523233> adresinden edinilmiştir.